

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده حکمت معاصر
گروه حکمت متعالیه

پایان نامه دکتری رشته فلسفه اسلامی گرایش حکمت متعالیه

نقش فاعلیت بالعنایه در تحلیل نظریه وحدت وجود از دیدگاه صدر المتألهین

استاد راهنما:

دکتر طاهره کمالی زاده

استاد مشاور:

دکتر سعید انواری

پژوهشگر:

محمد خیاط زنجانی

شهریور ماه ۱۳۹۷

شکر شایان نثار ایزد منان که توفیق را رفیق راهم ساخت تا این رساله را به پایان رسانم و سپاس بیکران از استاد ارجمندم سرکار خانم دکتر کمالی زاده که همواره با راهنمایی هایشان نگارنده را مورد لطف و عنایت قرار داده و اساتید بزرگوار استاد حشمت پور و حجه الاسلام و المسلمین صابری که بی هیچ چشم داشتی راهبر عالمانه پایان نامه بوده اند و تشکر دارم از همه کسانی در این مدت یاری رسان من بوده اند....

چکیده

در حوزه مطالعات صدرایی تعارضاتی مبنی بر ناسازگاری درونی و عدم انسجام برخی آراء و مبانی ملاصدرا با یکدیگر ادعا شده است؛ از جمله نظریه وحدت وجود که صدرا درجایی قائل به وحدت تشکیکی است و درجایی دیگر وحدت شخصی و همچنین نظریه فاعلیت الهی که صدرا به دو نظریه فاعلیت بالتجلی و فاعلیت بالعنایه قائل شده است (درحالی که فاعلیت بالعنایه مشایبی را به تفصیل نقد و رد نموده است). پژوهش حاضر بر اساس ارتباط وثیق بین نظریه «علم باری» و «فاعلیت الهی» با نظریه «وحدت وجود»، درصدد ارائه تبیینی از نظریات وحدت وجود صدرایی است که بر اساس آن هم انسجام درونی نظام فلسفی صدرایی تثبیت شود و هم تعارضات و ایرادات مطرح در این حوزه با واکاوی و بررسی حل و فصل گردد. بر مبنای بررسی‌های صورت گرفته باید گفت که بازگشت معنایی وحدت شخصی، وحدت تشکیکی وجود است. حد وسط برهان در این تحلیل نظریه فاعلیت بالعنایه ملاصدراست که بر مبنای آن، منشأ افعال در مورد باری تعالی علم او دانسته می‌شود که همین مسئله نوع رابطه میان مطلق وجود و وجودات مقید که همان افعال الهی هستند، تبیین نموده است. لذا بر پایه نگرش وحدت شخصی وجود نوعی مراتب (تشکیک) در وجودات (و نه صرفاً ظهورات) حاصل می‌گردد که بیانگر بازگشت این نظریه به نظریه وحدت تشکیکی است.

واژه‌های کلیدی: تشکیک، وحدت سنخی وجود، وحدت شخصی وجود، فاعلیت بالعنایه

فهرست

۲	۱. فصل اول: کلیات
۴	۱-۱. بخش اول: مقدمه
۵	۱-۱-۱. مساله پژوهش
۷	۱-۱-۲. موضوع و قلمرو پژوهش
۷	۱-۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش
۷	۱-۱-۴. اهداف پژوهش
۷	۱-۱-۵. روش پژوهش
۸	۱-۱-۶. سوالات پژوهش:
۹	۱-۱-۷. فرضیه های پژوهش
۱۰	۱-۱-۸. تعریف واژه های کلیدی:
۱۲	۲-۱. بخش دوم: حکمت متعالیه و روش شناسی تعلیمی صدرایی
۱۴	۱-۲-۱. روش شناسی معرفتی حکمت متعالیه
۲۱	۲-۲-۱. اسلوب بیان یا زبان برساخته حکمت صدرایی
۲۹	۳-۲-۱. «سیر تعلیمی صیوررتی» و روش شناسی ملاصدرا در تدوین و ارائه آراء و مبانی فلسفی
۳۶	۳-۱. بخش سوم: احکام و مسائل وجود در حکمت ملاصدرا
۳۷	۱-۳-۱. بداهت وجود
۳۹	۲-۳-۱. اشتراک معنوی وجود
۴۱	۳-۳-۱. اصالت وجود
۴۳	۴-۳-۱. جعل، متعلق وجود است
۴۴	۵-۳-۱. رابطه فقری
۴۴	۶-۳-۱. بساطت وجود
۴۶	۴-۱. بخش چهارم: بررسی مقام ذات، اسما و افعال
۴۷	۱-۴-۱. مقام ذات
۴۸	۲-۴-۱. مرتبه اسماء و صفت

۴۹ ۳-۴-۱. عینیت صفات با ذات
۵۱ ۴-۴-۱. افعال الهی
۵۱ ۵-۴-۱. وجود منبسط؛ فعل واحد الهی
۵۴ ۵-۱. نتایج موثر فصل اول در حل مساله :
۵۵ ۲. فصل دوم: بررسی مسئله واحد و کثیر و نظریه وحدت وجود در فلسفه ملاصدرا.....
۵۷ ۲-۱. بخش اول: واحد و کثیر در حکمت متعالیه
۵۹ ۲-۱-۱. وحدت و کثرت
۶۰ ۲-۱-۲. معناشناسی واحد
۶۱ ۲-۱-۳. اقسام و مصادیق واحد
۷۱ ۲-۲. بخش دوم: نظریه وحدت وجود در حکمت متعالیه
۷۳ ۲-۲-۱. وحدت سنخی وجود در اندیشه ملاصدرا.....
۷۴ ۲-۲-۱-۱. تشکیک وجود
۷۴ ۲-۲-۱-۲. معنا و تاریخچه‌ی مسئله «تشکیک»
۷۵ ۲-۲-۱-۳. انواع «تشکیک»
۸۱ ۲-۲-۱-۴. تشکیک در صورت علمیه
۸۴ ۲-۲-۱-۵. براهین اثبات وحدت سنخی وجود
۸۶ ۲-۲-۲. وحدت شخصی وجود
۱۰۵ ۲-۳. نتایج موثر فصل دوم در حل مساله
۱۰۶ ۳. فصل سوم: علم و فاعلیت الهی
۱۰۸ ۳-۱. بخش اول: علم الهی
۱۰۹ ۳-۱-۱. علم و تعریف آن
۱۱۰ ۳-۱-۲. ویژگی‌های علم
۱۱۱ ۳-۱-۳. اقسام علم
۱۱۵ ۳-۱-۴. رابطه‌ی علم و وجود
۱۱۷ ۳-۱-۵. انواع معلوم
۱۱۹ ۳-۱-۶. علم واجب تعالی

۱۳۲.....	۳-۱-۷. دیدگاه مختار ملاصدرا در علم الهی
۱۴۲.....	۳-۱-۸. مراتب علم الهی و معنائشناسی عنایت
۱۴۸.....	۳-۲. بخش دوم: بررسی مسئله فاعلیت الهی
۱۵۰.....	۳-۲-۱. معنائشناسی فاعلیت
۱۵۳.....	۳-۲-۲.
۱۵۳.....	۳-۲-۳. انواع فاعلیت
۱۶۳.....	۳-۳. نتایج موثر فصل سوم در حل مساله
۱۶۴.....	۴. فصل چهارم: تقریری از نتایج پژوهش در حل مساله
۱۶۹.....	۵. فصل پنجم: نتیجه گیری
۱۷۶.....	منابع

۱. فصل اول: کلیات

مطالعه جامعی از حکمت صدرایی تنها در صورت شناخت روش و مبانی نظری این مکتب میسر خواهد بود. از سویی دیگر رویکرد وجود گرایانه و هستی شناسانه این حکمت، موجب گردیده تا همه تلاش های علمی در مسیر شناخت دیدگاه های حکمت متعالیه، با مقدمه بررسی احکام وجود و روش شناسی صدرایی تنظیم و عرضه گردد.

بر همین اساس در این رساله، در فصل کلیات، علاوه بر بیان مقدمات پژوهش، به دو مساله روش شناسی صدرایی در حکمت متعالیه و احکام وجود پرداخته شده است و همچنین با عنایت به موضوع رساله و اهمیت بحث از مراتب طبیعت وجود، در بخش انتهایی، این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است. این مقدمات، در فصل های آتی رساله، به عنوان مقدمات قیاس استفاده شده اند.

۱-۱. بخش اول: مقدمه

۱-۱-۱. مساله پژوهش :

در حوزه مطالعات صدرایی تعارضاتی ادعا شده است مبنی بر ناسازگاری درونی و عدم انسجام برخی آراء و مبانی ملاصدرا با یکدیگر، از جمله نظریه وحدت وجود که صدرا در جایی قائل به وحدت تشکیکی است و در جایی دیگر وحدت شخصی و همچنین نظریه فاعلیت الهی که صدرا به دو نظریه فاعلیت بالتجلی و فاعلیت بالعنايه قائل شده است (درحالی که فاعلیت بالعنايه مشایی را به تفصیل نقد و رد نموده است).

این پژوهش به منظور تبیین و تحلیل آراء و مبانی خاص صدرا در نظریه وحدت وجود و حل تعارضات این حوزه، مراحل مختلف وجود شناسی صدرایی را از وحدت تشکیکی تا وحدت شخصی وجود با عنایت به فاعلیت خداوند و نظریه علم باری تعالی مورد تحلیل و بررسی قرار می دهد. پژوهش حاضر بر اساس ارتباط وثیق بین نظریه «علم باری» و «فاعلیت الهی» با نظریه «وحدت وجود» درصدد ارائه تبیینی از نظریات وحدت وجود صدرایی است که بر اساس آن هم انسجام درونی نظام فلسفی صدرایی تثبیت شود و هم تعارضات و ایرادات مطرح در این حوزه با واکاوی و بررسی جدی حل و فصل گردد.

از آنجا که وحدت وجود به عنوان اصلی بنیادی در حکمت متعالیه به حساب می آید و ملاصدرا آن را در جلد یک اسفار با طرح وحدت تشکیکی وجود به تبیین نموده است و در جلد دوم از همین کتاب به طرح دیدگاه وحدت شخصی مبادرت نموده است. اما بر مبنای بررسی های صورت گرفته در این رساله بیان خواهد گردید که این وحدت شخصی تفاوتی مبنایی با وحدت شخصی وجود نزد عارفان دارد و بازگشت معنایی آن، وحدت تشکیکی وجود است. حد وسط برهان در این رساله نظریه فاعلیت بالعنايه ملاصدراست که بر مبنای وحدت شخصی وجود طبیعت شخصی وجود واجد سه مرتبه است مرتبه ذات، صفات و افعال. مرتبه ذات و صفات بر مبنای عینیت ذات و صفات در حقیقت وجود، در واقع یک مرتبه محسوب می گردند و از سویی دیگر در مساله فاعلیت الهی، منشا افعال در مورد باری تعالی علم او دانسته می شود. لذا بر مبنای

وحدت شخصی وجود و فاعلیت بالعنايه الهی باید گفت کثرات، افعال حق و افعال، تنزل ذات الهی هستند که این تلقی همان وحدت تشکیکی وجود خواهد بود. لذا بررسی تعارض تعدد دیدگاهی صدررا در بحث وحدت وجود در این رساله به دو راه حل می‌انجامد:

الف) تبیین فرایند تکاملی معرفتی طالبان حکمت متعالیه که ملاصدررا در آثار خود از این روش جهت همراهی گام به گام متعلمان استفاده نموده است (تعلیمی بودن برخی از مطالب ارائه شده توسط ملاصدررا).

ب) حد وسط بودن نظریه فاعلیت بالعنايه ملاصدررا در اثبات وحدت وجود از نظر ملاصدررا جهت بررسی این مسائل پژوهش حاضر در طی چهار فصل به شرح ذیل تدوین یافته است:

۱. کلیات: در این فصل ضمن بررسی نگرش‌های ملاصدررا در خصوص جایگاه هر یک از علوم، به خصوص حکمت و فلسفه و با توجه به مطالب مندرج در آثار وی، در این پژوهش، به تبیین زبان برساخته حکمت صدرایی و احصاء روشی با عنوان «سیر تعلیمی صیوروتی» مبادرت گردیده است که در تبیین و پاسخ‌دهی به سؤالات فرعی پژوهش و سؤال اصلی آن نقش قابل توجهی دارد. همچنین کلیاتی از نگرش‌های حکمت متعالیه در خصوص احکام وجود و مراتب طبیعت وجود بیان گردیده که مقدمه لازم جهت ورود در مسائل این رساله است.

۲. بررسی واحد و کثیر و نظریه وحدت وجود در اندیشه ملاصدررا: این فصل که خود متشکل از بخش‌های مهم و کلیدی در موضوع رساله است در ابتدا به بررسی مفاهیم واحد و کثیر پرداخته سپس مسئله تشکیک را مورد بررسی قرار می‌دهد و پس از آن با بررسی معناشناختی وحدت سنخی و وحدت شخصی وجود، دیدگاه ملاصدررا را در این مسئله تبیین و تحلیل می‌نماید.

۳. علم الهی و مسئله فاعلیت: در این فصل با عنایت به موضوع رساله و اهمیت مسئله فاعلیت الهی، پس از بررسی نظریه علم الهی، به عنوان مقدمه و دیدگاه مختار ملاصدررا در موضوع فاعلیت، به احصاء دیدگاه‌ها و نظریات در زمینه فاعلیت الهی پرداخته و بر مبنای شواهد ارائه شده نگرش نهایی ملاصدررا را بیان می‌نماید.

۴. تقریر نتایج پژوهش در حل مساله: در این فصل تقریری از نتایج پژوهش ارائه گردیده که پاسخ به مساله اصلی پژوهش را به همراه دارد.

۵. نتیجه‌گیری: از فصل‌های پیشین این پژوهش نتایج به دست آمده در قالب نتیجه‌گیری احصاء و به عنوان فصلی مجزا ارائه گردیده است و به بررسی اعتراضات و تحلیل و تبیین پاسخ و یا پاسخ‌های مناسب می‌پردازد.

۲-۱-۱. موضوع و قلمرو پژوهش:

مسئله مورد بررسی این پژوهش، تعارض ظاهری آرای ملاصدرا در وحدت تشکیکی و وحدت شخصی وجود است. این رساله با استناد به نظریه فاعلیت الهی در الهیات بالمعنی الاخص و نظریه علم الهی، درصدد بررسی و حل این تعارض است. به عنوان تمهید جهت بررسی مسئله مذکور، لازم است کلیاتی در تبیین روش ملاصدرا و قواعد آن ارائه گردد.

قلمرو این پژوهش، آثار ملاصدرا در شیرازی و شارحان حکمت متعالیه است.

۳-۱-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش:

در ضمن ساماندهی اعتراضات در خصوص تعارض در ارائه‌ی نظریه‌ی وحدت وجود، علم الهی و فاعلیت الهی، انسجام درونی نظام فلسفی صدرایی و ارتباط وثیق بین ارکان و مبانی آن اثبات می‌گردد.

۴-۱-۱. اهداف پژوهش:

این رساله بر مبنای اهداف زیر تدوین گردیده است:

هدف اصلی: تبیین رابطه وحدت شخصی وجود و وحدت تشکیکی و عدم تعارض میان آن‌ها با بهره‌گیری از نظریه فاعلیت بالعنايه

و اهداف فرعی:

۱. بررسی نظریه وحدت وجود صدرا و تفاوت آن با نظر عرفا و حل تعارضات ظاهری و واقعی در

اندیشه ملاصدرا در شیرازی

۲. بررسی چگونگی رابطه‌ی خدا با آفرینش مبتنی بر نظریه‌ی فاعلیت بالعنايه صدرایی و حل تعارضات

ظاهری و واقعی در این حوزه

۳. تبیین روش تعلیمی ملاصدرا در ارائه‌ی متناقض نمای^۱ برخی از دیدگاه‌های خود (سیر صیوررتی

معرفتی مخاطب)

۵-۱-۱. روش پژوهش:

این پژوهش بر اساس روش پژوهش کتابخانه‌ای و در حیطه بررسی آثار ملاصدراى شیرازی و با بهره‌گیری از دیدگاه‌های حکمای متعالیه صورت گرفته است. مهم‌ترین منبع این پژوهش کتاب گران‌سنگ «الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه» بوده است که علاوه بر آن بیش از ۲۲ منبع دیگر به‌عنوان آثار نگاشته شده توسط ملاصدرا مورد بهره‌گیری قرار گرفته است.

۶-۱-۱. سوالات پژوهش:

در این پژوهش دو مرتبه سوال اصلی و فرعی مطرح بوده است که عبارتند از:
سؤال اصلی:

۱. نظریه فاعلیت بالعنايه چه نقشی در تحلیل و تبیین دقیق دیدگاه‌های ملاصدرا در خصوص وحدت وجود دارد؟ بر همین اساس آیا می‌توان بر پایه نظریه فاعلیت بالعنايه صورت متناقض نمای دیدگاه‌های وحدت وجودی صدرایی را تبیین و تحلیل نمود؟

سوالات فرعی:

۲. آیا معنای وحدت شخصی وجود در آثار ملاصدرا همان معنای مشهور نزد عرفاست؟ بر مبنای طبیعت شخصی وجود با قرائت صدرایی، رابطه مراتب ذات، صفات و افعال خدا چگونه خواهد بود؟
۳. چه مبانی، قواعد و اصول روش‌شناختی در اندیشه‌ی ملاصدرا سبب گردیده تا وی پس از بیان و پذیرش فاعلیت بالتجلی به نظریه‌ی فاعلیت بالعنايه الهی در معنای خاص آن منتقل گردد؟ چه تفاوتی بین علم اجمالی و کشف تفصیلی در نظریه‌ی ملاصدرا وجود دارد؟

به‌طور کلی، دو اشکال در بیشتر آثار منتقدان این حکمت که گاه مورد تأیید شارحان و متفلسفان در حکمت متعالیه بوده و سیطره آن بر موضوع این رساله نیز حاکم گردیده است، به شرح ذیل قابل بررسی است:

۱. انتحال در آثار ملاصدرا مبتنی بر مآثورات و اندیشه‌های پیشینیان

۲. پارادوکس (تناقض نمایی) در بیان اندیشه‌ها.

که بر پایه این دو اشکال، بسیاری از نظریات فلسفی این فیلسوف سترگ شیعی، مورد نقد قرار گرفته است و در موضوع این رساله می‌توان به دو موضوع فاعلیت الهی و وحدت وجود اشاره داشت. در نظریه «فاعلیت

بالعنايه» که ملاصدرا آن را به خود انتساب داده است (شیرازی، ۱۹۸۱: ج ۲، ۲۲۵-۲۲۴). برخی مدعی انتحال و تناقض گویی شده‌اند (به‌عنوان نمونه: حکیم جلوه)

همچنین در مسئله وحدت وجود همین مدعی تکرار گردیده است و از آنجا که نظریه «وحدت تشکیکی وجود» به‌عنوان یکی از ارکان اصیل حکمت ملاصدرا در نظر گرفته می‌شود و تأثیر آن در دیگر آراء وی غیرقابل انکار است، از اهمیتی دوچندان برخوردار است. ریشه اصلی این نقد در آثار ملاصدرا به‌ویژه در اثر بی‌بدیل وی یعنی کتاب گران‌سنگ «الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة» قابل‌بررسی است؛ آنجا که وی علیرغم تأکید بر نظریه «وحدت سنخی وجود»، در مجلد ثانی از این کتاب با نقد بعضی از سوء تعابیر از مقاصد عرفای شامخین، به تبیین «وحدت شخصی وجود» بر اساس مبانی حکمت متعالیه می‌پردازد (همو، ۱۹۸۱: ۲۹۹). این مسئله در آثار حکمای پسا‌صدرایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گشته و موافقان و مخالفان این مکتب به اظهار نظر در این زمینه پرداخته‌اند.

۷-۱-۱. فرضیه های پژوهش:

مبتنی بر سوالات پژوهش فرضیه های ذیل در این رساله مورد بررسی است :

۱. نظریه فاعلیت بالعنايه با تبیین مرتبه افعال الهی و ارتباط آن با مرتبه ذات، رابطه ذات واحد و کثرات را به روشنی تبیین نموده و صورت های متناقض نما در دیدگاه وحدت وجودی ملاصدرا را رفع می نماید و بازگشت نظریه وحدت شخصی وجود را به وحدت تشکیکی وجود به اثبات می رساند .
۲. معنای وحدت شخصی وجود در اندیشه ملاصدرا با نگرش عرفانی آن متفاوت است و در قرائت صدر المتألهین ، افعال الهی بر مبنای عینیت صفات و ذات (و در نتیجه عینیت علم و ذات)، تنزل ذات هستند و کثرات در عین کثرت جدای از ذات واحد محسوب نمی شوند.
۳. ملاصدرا در ارائه ی نظریه فاعلیت خداوند از یک سو، از سیر صیرورتی تعلیمی بهره جسته و از سوی دیگر تحت تأثیر قاعده ی اتحاد عاقل و معقول و دستیابی به نظریه علم اجمالی پیشینی و کشف تفصیلی نظریه فاعلیت بالعنايه الهی را (صورتی متفاوت از تحلیل و قرائت مشایبان) به‌عنوان دیدگاه نهایی خود اختیار نموده است . در نگرش ملاصدرا علم متعلق وجود حقیقی و کشف مترصد موجودیت بالمجاز است و این تغایر در فهم مساله فاعلیت بالعنايه از دیدگاه ملاصدرا موثر است .

۸-۱-۱. تعریف واژه های کلیدی:

وحدت وجود (یکتایی هستی): اصطلاحی فنی در فلسفه اسلامی و -غالباً- عرفان اسلامی است در طول تاریخ تفاسیر متفاوتی از وحدت وجود ارائه شده است. که دو معنا از شهرت بیشتری دارد:

۱. وحدت حقیقی تشکیکی: حقیقت وجود واحد ذاتی دارای حقیقت ذو مراتب تشکیکی است که اختلاف مراتب و اشتراک آنها به یک حقیقت راجع است که همان حقیقت وجود است (وحدت و کثرت ذاتی). (**حکمت متعالیه**). در شرح مقدمه قیصری بر فصوص بر فصوص الحکم می خوانیم: تشکیک در حقیقت وجود بدان معنی است که وجود دارای یک حقیقت و مظاهر متعدد است و هر یک از مظاهر، منشا انتزاع مفهوم وجود است و باعتبار تجلی، موجودات عین الربط اند و عدم استقلال در ذات آنها ماخوذ است بعضی از موجودات حظشان از وجود بیشتر است و واسطه در ظهور مراتب دیگر می شوند و موجودات از حیث کمالات لازمه وجود یکسان نیستند و این عدم تساوی معنای وحدت تشکیکی است
 ۲. وحدت حقیقی اطلاقی: ذات حقیقت وجود (خدا) واحد بالذات دارای تجلیات (کثرت عرضی) است. (**عرفان اسلامی**) وحدت وجود وحدت شخصی ای است که وجود و موجودی جز او نیست و وجود ممکنات ظهور و شئون و نسبت ها و اعتبارات اوست.
 ۳. فاعلیت: یکی از صفات باری تعالی است. جهان پیرامون، سراسر حرکت است. اشیا حرکت می کنند، ما حرکت می کنیم و کل جهان حرکت می کند. در جهان اطراف ما پیوسته حرکات و افعالی رخ می دهند. فاعل این حرکات گاه ما هستیم و گاه طبیعت و گاه فاعلی ماورای عام ماده. از نگاه موحد این جهان هر چه هست فعل خداست. خداوند فاعل است و ماسوا فعل اویند... در دیدگاه ملاصدرا، فاعلی که فعلش بر اساس اراده، بدون انگیزه و بر مبنای علم پیشینی بوده و این علم، علم اجمالی پیشینی در عین کشف تفصیلی باشد فاعلیت بالعنایه دانسته می شود
- با عنایت به جهات مختلف مسئله پژوهش حاضر، پیشینه بحث نیز، از جنبه های متعدد می تواند مدنظر قرار گیرد. در بررسی مطالعات و پژوهش های پیشینه این رساله، محورهای کلی ذیل قابل بررسی اند:
- ۱- بررسی مسئله فاعلیت خدا در اندیشه ی ملاصدرا با قطع نظر از بررسی قواعد وجود شناسی و تبیین تناقض فاعلیت بالتجلی با فاعلیت بالعنایه در آثار ملاصدرا؛

- ۲- تبیین دیدگاه ملاصدرا در خصوص فاعلیت خدا و حل تناقض فاعلیت بالعیایه و فاعلیت بالتجلی در آثار وی، با قطع نظر از بررسی تأثیر نظریه‌ی فاعلیت در تلقی از وحدت وجود؛
- ۳ - انتساب نظریه‌ی فاعلیت بالتجلی به‌عنوان نظریه‌ی غایی ملاصدرا به عرفا و متصوفه و عدم توجه به دیدگاه‌های ملاصدرا در خصوص علم الهی؛
- ۴- بررسی مسئله‌ی علم الهی و رابطه‌ی آن با فاعلیت در ضمن قاعده‌ی الواحد با قطع نظر و یا عدم گزارش تناقض فاعلیت بالعیایه و فاعلیت بالتجلی در آثار ملاصدرا؛
- ۵- رد فاعلیت بالتجلی و فاعلیت بالعیایه به‌وسیله‌ی رد مسئله‌ی اعیان ثابته و اتحاد عاقل و معقول و بررسی مسئله‌ی فیض با قطع نظر از تأثیر این نظریه در دیدگاه وحدت وجود؛
- ۶- بررسی مباحث وجود شناسی بدون عنایت به مسئله‌ی فاعلیت.

۱-۲. بخش دوم: حکمت متعالیه و روش‌شناسی تعلیمی صدرایی

روش و روش‌شناسی از مسائلی است که شاید بتوان آن را مقدم بر شکل‌گیری علوم، مکاتب و جریان‌های فکری دانست. به عبارت دیگر ارتباط وثیق، میان روش‌شناسی و معرفت‌شناسی از یک سو و اسلوب تنظیم اثر از سوی دیگر، سبب گردیده که این ارتباط در فهم صحیح از نظام‌های فکری، غیرقابل انکار باشد. روش‌شناسی^۱ غیر از روش است. روش^۲ مسیری است که دانشمند در سلوک علمی خود طی می‌کند و روش‌شناسی، دانش دیگری است که به شناخت آن مسیر می‌پردازد. به همین دلیل، روش همواره در متن حرکت فکری و تلاش علمی یک دانشمند قرار گیرد (پارسا، ۱۳۸۹: ۶۹)؛ بنابراین، مقصود از کامل در روش‌شناسی، بررسی روی آورد و روش مطالعات، تحلیل مبانی معرفتی و جستجو از الگوی پژوهشی است (قراملکی، ۱۳۸۸: ۲۱).

بر همین مبنا، فهم صحیح از آنچه امروز به عنوان میراث اندیشه‌ای ماندگار صدرالمتألهین شیرازی یعنی حکمت متعالیه نام‌برده می‌شود، منوط بر شناخت این مهم است. عدم شناخت مسئله روش در این حکمت، موجب برخی سوءبرداشت‌ها و اعتراضات علمی و غیرعلمی گردیده است. روش ملاصدرا در پاسخگویی به مسائل، تحت تأثیر عواملی چون: موضوع معرفت، هدف معرفت، هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی‌ای خاصی است که به واسطه حکمت متعالیه ارائه می‌گردد (همان). این بررسی روش‌ها، به‌طور مستقیم در ارتباط با مبانی معرفت‌شناسانه‌ی مکتب است.

در اهمیت مسئله روش‌شناسی، نویسنده کتاب *روش‌شناسی فلسفه ملاصدرا* با طرح سؤالی از چگونگی داوری میان دیدگاه‌های معارض حکمت صدرایی، بدون کشف روش‌شناسی فلسفه وی، می‌نویسد:

«تحلیل مسئله تعیین معرفتی و اصالت فلسفه صدررا، منوط به جستار در الگوی پژوهشی وی است. کشف اضلاع مختلف هندسه معرفتی فلسفه صدررا در گرو حل مسئله یا مسائل روش‌شناختی ملاصدرا است. این دو مسئله هم سرنوشت‌اند» (قراملکی، ۱۳۸۸: ۲۹).

بر این اساس در بررسی‌های روش‌شناختی ملاصدرا دو مسئله قابل توجه است:

الف. روش‌شناسی معرفتی مکتب فلسفی حکمت متعالیه؛

ب. روش ملاصدرا در تنظیم آثار.

این دو عنوان، به‌نوعی سؤالات روش‌شناختی این مکتب خواهند بود؛ البته رساله حاضر متکفل بررسی مسئله اخیر است که سؤال اصلی در این بخش محسوب می‌گردد. لیکن بررسی مسئله نخست نیز در تبیین پرسش اصلی، مهم و مؤثر است.

1. Methodology

2. Method